

Válasz a hivatalos bírálói véleményekre

Tisztelt Bizottság!

Tisztelt Szakmai Bírálók!

Köszönöm nagyrabecsült opponenseimnek: Dr. Benke József, Dr. Földi András és Dr. Stipta István professzor uraknak az akadémiai doktori művem szakmai értékelésére, bírálatára fordított idejüket, figyelmüket és az előterjesztett bírálói véleményeiket. A megfogalmazott értékes észrevételeikre az alábbi, tematikus formában terjesztem elő válaszaimat, reflexióimat.

1. A modern igazságügyi igazgatás kialakulásáról más államokban

Földi Professzor Úr vetette fel, hogy indokolt lett volna az igazságügyi minisztériumok és miniszterek eredetéről történeti összefoglalást adni. Ennek – főként az új- és legújabb korra koncentrálni – az alábbiakban szeretnék eleget tenni.

Az igazságügy-miniszter mint elnevezés és mint önállósult vezetői tisztség a 18. században jelent meg Európában, azonban, valójában az egyes középkori és koraújkori államokban is létezett az igazságügyi igazgatásnak központi szerve (vagy szervei), ugyanakkor rendszerint nem különült el a tágabb királyi udvari szervezettől, mivel a közigazgatás és a bíraskodás elválasztása köztudottan a hatalmi ágak megjelenésének korához és államszervező elvéhez kötődik. Ebből a nézőpontból a legkorábban a középkori Angliában jött létre olyan önálló udvari főtisztviselő, aki a jóval későbbi igazságügy-miniszterek előképeként is tekinthető – nem is nagy túlzással –: a lordkancellár, aki a 12. század közepe óta az elsődleges *writes* (királyi bírói parancsok, *original writs*) kibocsátásával anélkül szervezte, befolyásolta a formálódó igazságszolgáltatást, hogy maga is eleve főbíró lett volna. Ez utóbbi külön udvari tisztség volt, és a királyi bírák (egyszerre 11–13 személy) a három *common law* felsőbírószágban önállósultak II. Henrik, majd I. Edward uralkodása alatt. A *writes* általi tulajdonképpeni szabályozás később a sherifek és a békebírák ítélkező tevékenységére is kiterjedt. Közben a lordkancellár is bíróságot alapított a kancelláriában, s éppen a *writes*vel kapcsolatos joggyakorlata hozta létre a kancellári bíróságot. Széles körben elterjedt nézet szerint ez utóbbi az *equity law*-val is kapcsolatban állt, ami igaz is, azzal a megjegyzéssel, hogy magát az *equity*-t eredendően nem (vagy nem csak) a lordkancellárok hozták létre. Mindezek ellenére az igazságügy-miniszteri tisztség éppen Angliában jött létre a legkésőbb. A Georgiánus-korban a kormányzatban egyre háttérbe szoruló lordkancellárnak az addigi meghatározó, vezető szerep helyett egyre inkább „csak” az igazságügyi hatáskörök maradtak, így tartalmilag ő minősült igazságügy-miniszternek, mivel egyébként tradicionálisan *cabinet minister* volt és maradt, de egyben a Lordok Házának elnöke és a *High Court*-ba integrált saját bíróságának vezetője is 2003-ig. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ismételt jelzései alapján a lordkancellár hivatalának (*Department*) „igazságügyi minisztériumi” tevékenysége ekkor átalakult: e célból először a *Department of Constitutional Affairs* jött létre, majd helyette 2007-ben a *Ministry of Justice*, amelyet azonban valójában még mindig a lordkancellár vezet *Secretary of the State for Justice* minőségében (elsőként lord Charles Leslie Falconer of Thoroton), de már nem elnököl a Lordok Házában a 2005. évi alkotmányjogi reformok (*Constitutional Reform Act* 6. melléklete) nyomán.¹ Vagyis a „*minister of justice*” kifejezést máig kerülik hivatalosan.

¹ A.T. Carter: *A History of the English Courts*. London, 1944. 91–97. p.; J.H. Baker: *An Introduction to English Legal History*. Oxford, 2007. 97–116. p.; Peter Leyland: *The Constitution of the United Kingdom*. Oxford–

Franciaországban is a királyi kancellária szervezetéből eredeztetik a modern igazságügy-minisztert, azonban hozzá kell tenni, hogy valójában az abba beolvasztott (nagy)pecsétőr tisztségéből formálódott ki. A tisztségét (*garde des sceaux*) II. Fülöp Ágost hozta létre, és talán Guérin (Garinus), Senlis püspöke töltötte be elsőként 1201-től. A jelentősége azzal nőtt nagyot az államszervezetben, hogy a Valois-ház uralkodása alatt általában nem töltötték be a kancellári méltóságot, hanem a feladatait szétoztatták, és VI. Fülöptől jobbra a királyi pecsétőr látta el a kancellária vezetését VI. Károlyig, akinek az uralkodása alatt ismét megjelent az elnevezés (*chancelier*) az okiratokban. A pecsétőr s a kancellár személye azonban ezután rendszerint egybeesett. A Kancelláriában királyi titkárok, majd 1557-től állam- és pénzügyi titkárok (*secrétaires d'Etats et des finances du Roi*) is működtek, belőlük lettek az államtitkárok, a modernkori miniszterek elődei Franciaországban. A 18. században hatan voltak: a külügyi, a hadügyi, a haditengerészeti államtitkárok, a királyi ház államtitkára (a belügyekre is), a pénzügyek főellenőre és maga a kancellár. Azután, az 1789-ben kezdődött forradalom alatt a kancellári tisztséget 1790. november 27-én rendelettel megszüntették, nem sokkal később kimondták, hogy a kancellár és a pecsétőr címek helyett egyben az „igazságügy-miniszter, állami pecsétőr” (*ministre de la justice, garde du sceau de l'État*) legyen a titulus, majd a történelmi jelentőségű *Loi des 27 avril – 25 mai 1791 relative à l'organisation du ministère* című törvény – tehát az 1791. évi alkotmány előtt néhány hónappal – immár meg is nevezte a továbbra is hat minisztert, és felsorolta azok főbb feladatkörét. Ebben mindjárt első helyen az igazságügy-miniszter szerepelt (*ministre de la Justice*) az 5–6. cikkben, a többiek pedig megfeleltek az előbb említetteknek (belügy-, hadügy-, külügy-, tengerészeti és gyarmatügyi, közbevételekért és közpénzekért felelős miniszterek). Az első betöltője Marguerite-Louis-François Duport-Dutertre addigi (1790. november 21.) pecsétőr volt. Az 1791 szeptemberében elfogadott és szentesített alkotmány ugyan nem ismételte meg a felsorolást, de a már létező igazságügy-minisztert három helyen is megemlítette a közhatalomról szóló III. Részében (II. fejezet, 2. cikkely, 5. §; IV. fejezet, 1. cikkely, 2. §, V. fejezet, 27. §). Bár a kancellári tisztség az első császárság és XVIII. Lajos uralkodása alatt még visszatért, de ez az igazságügyi minisztérium és miniszter önállásán már nem változtatott.²

A 18. századi porosz fejlődést röviden ekként foglalom össze Adolf Stölzel klasszikus művét is felhasználva, amelynek érdekessége, hogy a melléklete tartalmazza a Földi Professzor Úr által említett Friedrich Carl von Savigny 1842. január 8-án kelt miniszteri programját is. Poroszországban a központi közigazgatás kiinduló reformja I. Frigyes Vilmos uralkodásához kötődik (1723). Az öt minisztere közül három együttesen felelt az igazságügyekért is, azaz lényegében közjogi kollegialitás állt fenn közöttük. Fő feladataik közé a bírák kinevezésére tett javaslatok előterjesztése, a jogászképzés, az igazságszolgáltatási kubatúra és személyzet irányítása, egyes nyilvántartások (különösen a telekkönyvi nyilvántartások) rendjének vezetése tartozott. Ezt a rendszert 1737-ig tartották fenn, amelyben egy dikasztériumnak, a pénzügyek, hadügyek és koronauradalmi ügyek (fő)igazgatóságának (*General-Ober-Finanz-, Kriegs- und*

Portland, 2012. 196–198. p.; 2005 c. 4: *An Act to make provision for modifying the office of Lord Chancellor, and to make provision relating to the functions of that office; to establish a Supreme Court of the United Kingdom, and to abolish the appellate jurisdiction of the House of Lords; to make provision about the jurisdiction of the Judicial Committee of the Privy Council and the judicial functions of the President of the Council; to make other provision about the judiciary, their appointment and discipline; and for connected purposes:*

<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/4/contents>

² Ruszoly József: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. Szeged, 2011. 254–255. p., 271–272. p.; *Décret de l'Assemblée constituante relatif au Ministère*. In: *Code général français [...]*, 1789–1815. Tome II. Paris, 1818. 30–36. p.; Dietmar Willoweit, Ulrike Seif: *Europäische Verfassungsgeschichte*. München, 2003. 292–350. p.; lásd még: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791>

Domänen-Direktorium) egyik szakosztálya végezte az igazságügyi igazgatást a *Ressortprinzip* elv alapján. Ennek a korszaknak Christoph von Katsch és Johann Moritz von Viebahn voltak a téma szempontjából meghatározó miniszterei (*dirigierender Minister*). Gondos előkészítés után egy 1737. november 5-én kiadott utasítás (*Order*) megreformálta az abszolutista központi igazságügyi igazgatást, és mint „*Ministre Chef de Justice*”(!), azaz körülbelül „*Justizminister*”, Samuel von Cocceji lett a vezető az egykori királyi titkos tanácsból kialakult „igazságügyi és kultuszminisztérium” egyik szakosztályában (*Departement für die Justiz*), ezzel őt tartják az első önálló porosz igazságügy-miniszternek (1738). A nevéhez fűződik a bírósági szervezet reformja és Poroszország joga kodifikálásának megkezdése is (*Project des Corporis Iuris Fridericiani*). Immár II. Frigyes uralkodása alatt, 1747-ben Cocceji új címet és hivatalt kapott, midőn nagykancellárrá lépett elő (*Großkanzler*), s innentől a „kötségvetési és igazságügy-miniszter” (*Etats- und Justizminister*) látta el a tulajdonképpeni szakfeladatokat³ (elsőként – Cocceji és Jariges nagykancellárok alatt – Levin Friedrich von Bismarck, aki a prominens Bismarck család ún. Crevese-ágából származott⁴).

A felvilágosult Habsburg-abszolutizmus idején az osztrák örökös tartományok egyik sajátos kormányshéke a Legfelsőbb Igazságügyi Hivatal (*Oberste Justizstelle*, Kajtár István fordításában: Legfelső/Legfőbb Igazságszolgáltatási Szerv) volt, s az 1749. évi államreformok eredményeként jött létre, amelyekkel az osztrák tartományoknak a *Pragmatica Sanctiokból* eredő együtt birtoklását az addiginál központosítottabb állammá alakították. Mária Terézia ennek során az igazságügy és az egyéb közigazgatási ügyek szétválasztásával is előbbre kívánta mozdítani az igazságszolgáltatás fejlesztését, a bíróságok átalakítása mellett. Az új igazságügyi hivatal területi illetékessége a Habsburg-monarchia ciszleitan területeire terjedt ki. Hatáskörei részint igazságügyi igazgatásiak, részint legfelsőbb bírósági jellegűek voltak, s magukba foglalták az összes polgári és büntető ügyet (kivéve a katonai személyzettel kapcsolatosakat), de közjogi bírósággént is eljár. A Német Szövetség első korszakában – az 1811. évi osztrák államcsőd utáni adóreformokkal összefüggve – a Legfelsőbb Igazságügyi Hivatal adójogi bírósággá is vált, valamint a Német Szövetség kormányközi döntőbíróhága lett. Mindezen feladatok mellett jelentős szerepet játszott a jogalkotásban a törvénytervezetekről készült vélemények kiadásával, többek között az ABGB létrejöttében is. Az elnökét előbb *oberster Justiz-Kanzler*nek, 1752 után *oberster Präsident*nek nevezték, az első Johann Friedrich von Seilern gróf volt, aki mellett két kancellár (1752 után elnök) működött; 1763-tól a legfőbb vezetőjét „csak” elnöknek hívták, 1803-tól pedig *oberster Justiz-Präsident*nek.⁵

Mind a porosz, mind az osztrák tartományi (össztartományi) reformok jó példái a közép-európai felvilágosult abszolutizmusokra jellemző kameralisztika modernizáló törekvéseinek,⁶

³ Ruszoly 2011, 349–350. p.; Adolf Stölzel: *Brandenburg-Preussens Rechtsverwaltung und Rechtsverfassung, dargestellt im Wirken seiner Landesfürsten und obersten Justizbeamten*. Berlin, 1888. Bd. II., 94–95. p., 121–124. p., 241–243. p., Savignyhoz: 733–750. p.; Adalbert Erler: *Cocceji, Samuel*. In: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Bd. I. Berlin, 1971. Sp. 616–619.; Ina Ebert: *Cocceji, Samuel von (1679–1755)*. In: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Bd. I., Lfg. 4. Berlin, ²2006. Sp. 859–860.; Herman Weill: *Judicial Reform in Eighteenth Century Prussia: Samuel von Cocceji and the Unification of the Courts*. In: *The American Journal of Legal History*, 3/1960, 226–240. p.; Max Springer: *Die Coccejische Justizreform*. München, 1914. (reprint: 2014.) 44–60. p.

⁴ Heinz Kraft: *Bismarck*. In: *Neue Deutsche Biographie*. Berlin, 1955. (1971.) Bd. II. 266–267. p.

⁵ Christian Neschwara: *Die Oberste Justizstelle in Wien (1749–1848)*. In: *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*. Bd. 2/2016. 256–268. p.; Gernot Kocher: *Oberste Justizstelle (Österreich)*. In: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Bd. III. Berlin, 1984. Sp. 1162–1168.; Christian Neschwara: *Oberste Justizstelle*. In: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Bd. IV., Lfg. 25. Berlin, ²2017. Sp. 66–67.; Wilhelm Brauner: *Osztrák alkotmánytörténet napjainkig*. Pécs, 1994. (Fordította: Kajtár István.) 95–97. p., 108. p.

⁶ Takács Péter: *Az államok rendszertana és tipológiája. Államelméleti elemzés*. Budapest, 2023. 142–148. p.

ellenben birodalmi szinten Németországban (a „német egységben”) csak az 1848. évi ideiglenes államszervezetben jelent meg először a par excellence igazságügy-miniszter: a frankfurti alkotmányozás során létrehozott, János főherceg vezette ideiglenes kormányzatban a jogtudós Robert von Mohl töltötte be.⁷ Hozzá teszem, az osztrákoknál pedig éppen a Legfelsőbb Igazságügyi Hivatalból vált ki az első igazságügyi szakminisztérium, az addigi Igazságügyi Hivatal legfelsőbb bíróságként funkcionált tovább.

2. A miniszter–minisztérium–osztály szavak jelentéstartalmáról

Széles körben ismert, hogy a *ministerium* a latin nyelvben segédkezést, ügyet, *hivatal*t is jelent. A jogtörténetben a modernkori államszervezet kialakulásában az angoloknál érhető tetten, amint a *Bill of Rights* után, különösen I. György uralkodásától kezdve a végrehajtó hatalom központi struktúrája erőteljesen önállósulni kezdett, mivel a király egyre kevésbé vett részt a tényleges kormányzati tevékenységben, ez nem csak magával a jogszabályi környezettel függött össze, hanem a Hannover-házból származó első két uralkodó személyével is. A 18. század közepére kialakult brit kettős kormányzati rendszerben a *minister* királyi „főhivatalviselőt” (*high officer of the state*) jelentett, ez az összefoglaló megjelölés a tágran értelmezett kormány (*ministry*) tagjait illette a különböző hivatali címeik mellett (egy évszázaddal később, a Viktoriánus-korban 40–50 fő), míg a *cabinet minister* azokat, akik a szűkebb kormányba is meghívást kaptak hivataluknál fogva (15–17 fő). Az utóbbira példák: fentebb már említettem a lordkancellárt, de ide tartoztak az egyes államtitkárok, a Kincstár első lordja, a pénzügyek kancellárja (*Chancellor of the Exchequer*, tulajdonképpen a pénzügyminiszter), az Admiralitás első lordja, továbbá rendszerint kabinetminiszternek minősült a főpostamester, a titkos pecsétőr, a kereskedelmi tanács elnöke és Lancaster Hercegség kancellárja.⁸ A miniszterek száma valójában változó a tekintetben, hogy aktuálisan kiket tekintenek annak, de a kabinetminiszterek száma sincs normatív módon köbe vésve. Főleg a mindenkori miniszterelnöktől függ. A „miniszter” szó leginkább innen terjedt el, és már a franciák is ezt használták 1790-től kezdve, de, mint láttuk, ettől eltérően is használatba kerülhetett pl. a kameralisztikában Poroszország esetében.

A magyar alkotmánytörténetben a m. kir. minisztérium (*ministerium*) az 1848: III. tc. szerint valóban az egész kormányt jelentette, a benne megnevezett osztályokat a kiegészítéstől kezdtek külön is minisztériumoknak hívni. Ennek az (ügy)osztályi rendszernek az eredetét bizonyosan az addigi helytartótanácsi hivatali szervezetben kell keresni, amelyet főként az ún. *departamentum*ok alkottak.⁹ A „ministerium” elnevezés feltehető jogi oka, nézetem szerint, a „független felelős” jelző eredeti hangsúlyozásában és a miniszterek egy kormánytestületbe rendezettségében keresendő. Ma szokatlanul hathat, de a politikai értelemben vett kormány és a közjogi értelemben vett kormány – mint testület – a 19. században nem mindig esett egybe. Csak akkor, ha az egységet az is igazolta, hogy de jure testületi hatásköröket is gyakoroltak a tagjai, olyanokat, amelyeket külön-külön nem. Az 1849. évi frankfurti alkotmány például nem rendezte ilyen testületbe a birodalmi minisztereket, később, az 1871. évi német alkotmány sem a birodalmi hivatalok vezetőit (itt nem is alkalmazták hivatalosan a minisztérium kifejezést),

⁷ M. Herberger: *Minister, Ministerium*. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. Bd. III. Berlin, 1984. Sp. 572–576.; Martin Otto: *Minister, Ministerium*. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. Bd. III., Lfg. 23. Berlin, 2016. Sp. 1526–1530.

⁸ F. W. Maitland: *The Constitutional History of England*. Oxford, 1908. (reprint: 2001.) 402–403. p.; Verebélyi Imre: *Az angol központi közigazgatási rendszer alapjai*. In: Az állami közigazgatás központi szervei. Szerk.: Pikler Kornél. Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének kiadványa. Budapest, 1979. 42–64. p.

⁹ Ember Győző: *A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848*. Budapest, 1940. 84–87. p.

de ugyanez mondható el a már idézett 1791. évi francia alkotmányról is. Közös jellemzőjük, hogy ez esetekben a tagok (miniszterek, államtitkárok vagy más elnevezésű tisztségviselők) a törvényhozó szerv népképviselői kamarájának általában nem tartoztak politikai felelősséggel, legfeljebb csak közjogival. A politikai felelősségük továbbra is az uralkodó irányában állt fenn, ez alól a frankfurti alkotmány szabályozása külön törvénnyel kivételt képezett volna, de végül sosem lépett hatályba. Az 1848: III. tc. azonban a miniszterek testületbe rendezéséből és közjogi felelősségük meglétéből indult ki, ezért (is) kaphatta összefoglalóan a „minisztérium” nevet.

Concha Győző erről egy másik, államelméleti nézetből ekként fogalmazott 1906. évi *Közigazgatástan*ában: „Ahol a kormányzatot nem egy, hanem több minisztérium, az igazgatást több egymás mellett álló külön feladatú közigazgatási hatóság végzi, ott a sokféle akarat, mely a külön minisztériumok és hatóságok útján keletkezik, teljesen szétbonthatja, összezavarhatja az állam egységes cél felé való haladását. E különböző feladatok ugyanis nem mások, mint az egységes államcél részei s az állam nem e részek egyikében, hanem mindannyiában él”.¹⁰

Földi Professzor Úr említette, hogy az olasz igazságügy-miniszter hagyományos elnevezésében a „kegyelem” szó is benne foglaltatik. A magyar 1848: III. tc. 14. §-ában is az „igazságszolgáltatás és kegyelem” elnevezés szerepelt az osztály megnevezéseként,¹¹ de Deák Ferenc és utódai önmagukat „igazságügyminiszternek” hívták.

Jelezni szükséges azonban a történeti hűség okán, hogy az áprilisi törvények megalkotása valójában nagy gyorsasággal és az ideiglenesség szándékával történt az utolsó *rendi*, eredetileg nem ilyen céllal összehívott országgyűlésen, emiatt a fogalmi és tartalmi tökéletesség olykor hiányzott belőlük. 1867-ben viszont már ismert volt a francia, olasz és osztrák államszervezet alapján a minisztérium szó szakminisztérium értelemben való sikeres használata, az európai összrendencia is ebbe az irányba mutatott, utalva arra is, hogy a minisztereknek már szükségképp volt adminisztratív, önállósult munkaszervezetük. Történeti alkotmányunk lévén, törvénymódosítás nélkül, praktikusán terjedt el az első dualizmuskori miniszterek kinevezése után a minisztérium szó szakminisztérium értelemben, a megfelelő jelzővel ellátva, az 1848: III. tc.-hez való közjogi kötődés viszont meghagyta azt az 1848. évi gyakorlatot, hogy a kormány- (minisztertanácsi) rendeletek a „magyar királyi ministerium” rendeleteiként jelentek meg szövegszerűen (specifikáló jelző nélkül). A jelző tehát nem csak értelmi, de szubsztantív közjogi jelentőségű is volt, s egyértelműen elválasztotta a két intézménytípust. Ugyanakkor, mint a dualizmuskori politikatörténeti szakművekből és az egykori forrásokból egyértelműen kiolvasható, a köznyelv is 1848-tól inkább minisztériumoknak mondta az (ügy)osztályokat, minden részletes indokolás nélkül, leginkább azt hangsúlyozva, hogy immár nem díktatóriumokról volt szó; az országgyűlési vitákban a „tárca”, az egész kormányra pedig a németből átvett „összminisztérium” elnevezés is gyakran előfordult, kifejezett jogszabályi vagy dogmatikai háttér nélkül.¹²

A világháborúk között a „kormány” szó jogszabályi – főként rendeletekben előforduló – használata már a részben megváltozott környezethez illeszkedett, a miniszterelnök politikai súlyának emelkedése pedig hozzájárult az M.E., azaz miniszterelnöki rendelet megjelölés elterjedéséhez. Az 1919 őszén létezett nemzeti kormányok (Friedrich István, Huszár Károly) rendeleteiben viszont tudatosan fordult elő többnyire a „kormány” szó. A „kormány” elnevezés

¹⁰ Concha Győző: *Politika*. Második kötet (első fele): Közigazgatástan. Budapest, 1906. 211. p.

¹¹ Ruszoly József: „Egy új alkotmány Magyarországnak”. In: Uő.: Újabb magyar alkotmánytörténet, 1848–1949. Válogatott tanulmányok. Budapest, 2002. 7–25. p.

¹² Kozári Monika: *A dualista rendszer (1867–1918)*. h.n., 2005. 155. p.; Bölöny József: *Magyarország kormányai, 1848–1975*. Budapest, 1978. 7–8. p.

a „magyar ministerium” értelemben egyébként a reformkortól szinonimaként olvasható, maga Kossuth Lajos is használta. A magyar ministerium által kiadott miniszterelnöki és a ritkábban előforduló kormányrendeletek közötti alaki különbséget a korabeli hazai közjog tartalmilag nem tekintette hierarchikus vagy érdemi eltérésnek, és ezért nem is magyarázta különösebben. A tanácsköztársaság alatti hasonló jogalkotó szervek a forradalmi kormányzótanács vagy a népbiztosok voltak, a rendeleteiket azonban nem tekintette legitimnek a Friedrich-kormányval kezdődő régi-új közjogi berendezkedés, sem az 1920: I. tc., a népköztársaság népkormányának rendeleteit viszont átmenetileg hatályban lehetett tartani. Arra sajnos nem tudok választ adni, hogy a „minisztertanács” kifejezést a Tanácsköztársaságra tekintettel mellőzték-e a gyakorlatban, mindenesetre 1919. március 21. és augusztus 3. között de jure nem léteztek elnevezésben minisztériumok, se miniszterek, hanem szovjet-orosz mintára népbiztosok.¹³ A „minisztertanács” elnevezés hagyományosan a kormányülést jelentette hazánkban, magát a végrehajtó hatalom központi testületét csak az 1949. évi alkotmány alapján nevezték így 1956. november 4-ig, majd az 1972. évi alkotmánymódosítástól ismét.

3. A rendeleti szintű jogforrásokról

Az általam feltűnően nagy számban hivatkozott miniszteri és miniszterelnöki rendeletek részben eltérő forrásértékűek, mint a mindenki által könnyen hozzáférhető és megismerhető törvénycikkek. Az 1945 előtti, több tízezerre menő különböző miniszteri rendeletek az elérhető digitális adatbázisokban sincsenek benne, vagy csak néhány közülük példaként, így az azokhoz való hozzáférés módja, illetve maga a létezésük is kevésbé ismert, a jogtörténészek közül is viszonylag kevesen hivatkozzák őket rendszeresen, inkább csak példálózó jelleggel. A doktori műben és egyéb munkáimban ezért fektetek tudatosan hangsúlyt ezek azonosítására és hivatkozására. Legfőbb forrásuk a mostanra már ugyan digitalizált, de hatékony szoftveres keresési lehetőséggel el nem látott – egyszerűen az annuális kötetenként beszkenelt – *Magyarországi Rendeletek Tára*, amely saját, egykorú mutatói segítségével használható. Némely kötetből ezek is hiányoznak. Az 1867-től 1944-ig terjedő kötetek együtt raktári folyómétereket tesznek ki. Bennük a keresés és eligazodás időigényes tevékenység, különösen, ha nem ismerjük a keresett rendelet kiadási évét, számát és/vagy pontos címét, illetve azt, melyiket mikor és mi által módosították. Az igazságügyi szervezetről szóló alfejezetben (de máshol is) hivatkozott megannyi rendelet így nem közismert és egyszerűen elérhető jogszabály, ezért kutattam fel őket és közöltem a pontos lelőhelyüket. Nehezíti a kutató dolgát, hogy a Rendeletek Tárába korántsem vettek fel minden jogforrást, mivel a kötetei valójában mindig csak utólagos válogatásként jelentek meg. Ilyenkor a korabeli hivatalos közlönyök adják a keresés további lehetőségét, ami, ha mondható, még időigényesebb feladat. Mindenesetre részletes levéltári források hiányában a közigazgatás-történet ezekből is haszonnal meríthet.

4. Egyes fogalmak magyarázatáról

1. A doktori mű szövegében említett legfelsőbb elhatározást mint jogforrást, vagy az olyan kifejezést, mint a körözhvény, a szolgaszemélyzet, a hadúr, illetve az olyan rövidítést, mint az

¹³ Imre Magda, Szücs László: *A forradalmi kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919.* = Magyar minisztertanácsai jegyzőkönyvek 1867–1919., XIII. Budapest, 1986. 17–18. p., 27–45. p.; Szabó Imre: *A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása* [bevezető tanulmány]. In: *A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása.* Szerk.: Halász Pál, Kovács István, Peschka Vilmos. Budapest, 1959. 5–32. p., különösen: 10–23. p.

M.E. és az I.M.E. azért nem fejtettem ki vagy magyaráztam, mert a polgári kori közigazgatás- és bíróságtörténetben bevett, az ezzel foglalkozó hazai jogtörténészek és politikatörténészek által széles körben ismert kifejezések (rövidítések).

2. Szintén fogalmi kérdésként merült fel a dualizmus idején létező vagy nem létező közös államfő, kormány és állampolgárság az egyik bírálathoz. Ennek megítélése valóban nem egységes a történeti tudományosságban, különösen az Osztrák-Magyar Monarchia közjogi értelmezése miatt. A magam részéről továbbra is kitartok azon álláspont mellett, mely szerint az osztrák örökös („Lajtán túli”) és egyéb tartományokkal államkapcsolat, reálunió állt fenn anélkül, hogy közjogilag közös uralkodó, törvényhozás vagy kormány létezett volna. Az uralkodói címek (röviden: magyar király, osztrák császár) a *Pragmatica Sanctio* alapján egy személyben perszonalizálódtak ugyan, de önálló szuverén államok uralkodó címei voltak. A két monarchiának – bár a kiegyezés a szuverenitásuk kölcsönös önkorlátozását jelentette – nem volt sem közös törvényhozó testülete, sem közös kormánya, sem hivatalos minisztertanácsa, az ún. közös (pragmatikus) ügyek vitelére jöttek létre az 1867: XII. tc.-kel és az osztrák „decemberi alkotmánnyal” (1867) a közös *ügyi* szervek, a közös *ügyi* miniszterek, s nekik lehettek közös vagy akár kibővített tanácskozásaik. Ők azonban nem voltak a magyar királyi ministerium (kormány) tagjai, így pl. nem lehetett őket közvetlenül interpellálni sem az országgyűlésben. Igaz ugyanakkor, hogy az osztrák közjog és politika ún. birodalmi szemlélete ezt a kérdést következetesen másként interpretálta a Lustkandl–Deák-vita óta, de ez a maga korában ismert ellentmondás volt és maradt is.

3. Az esküdszékekkel kapcsolatos *voir dire* eljárás a külföldi és a hazai szakirodalomban is feldolgozott, elsősorban jogelméleti és jogszociológiai oldalról,¹⁴ maga az elnevezés használata lehet szokatlan. Azt az eljárást jelenti, amely által az esküdszék megalakításakor a vádló és a terhelt (a védőjével együtt) indokolás nélkül visszautasíthatnak rendszerint egyenlő számban esküdtjelölteket, miáltal a megalakult esküdszék olyan tagokból fog állni, akik ellen egyik fél sem tiltakozott – ez a pártatlanság egyik biztosítéka. Mára szinte önálló tudománnyá vált a felek rendelkezésére bocsátott adatok alapján annak az előzetes elemzése és kiértékelése, vajon melyik esküdtjelölttől milyen döntés várható. Ez a rekuzációs vagy visszautasítási jog a hazai büntetőeljárásban is ismert volt, mind a sajtóesküdszékekben (1867-től), mind a rendesben (1900-tól 1918-ig), a konkrét hazai gyakorlatra nézve azonban valóban nincs még részletes történeti elemzés. Magát az intézményt, a *jury* egyik sajátosságaként, több publikációmban is érintettem.

4. A királyi ítélőtáblák Szilágyi Dezső megbízatása idején (1890–91.) megvalósított reformját (ún. decentralizációját) és polgári kori területi rendszerét, valamint az ezek útján az állam által megszerzett ingatlanokat a jelen doktori műben azért nem említettem másként, csupán utalás szintjén, és nem írtam róluk részletesebben, mert e témával számos egyéb munkámban foglalkoztam már mind monografikus, mind tanulmányi szinten, s a 2005-ben megvédett PhD értekezésemben is. Az e témával kapcsolatos publikációimra esik arányaiban a legtöbb független citáció (ezek a bírálat alatt álló könyv irodalomjegyzékében fel is vannak tüntetve), így feltételeztem, tekintettel az utóbbi évtized országos bíróságtörténeti kutatásaira is, hogy az intézménytörténeti háttér itt ismertnek mondható.

¹⁴ Pl. Badó Attila: *Az angolszász típusú esküdszék kritikai elemzése.* = Acta Juridica et Politica Szeged. Tom. L. Fasc. 1. Szeged, 1996. különösen: 22–35. p.; Badó Attila: *Esküdszéki ítéletek. Futni hagyott bűnösök?* h.n., 2004. 177–179. p., 200–233. p.; Badó Attila: *Az igazságszolgáltató hatalom függetlensége és a tisztességes eljárás.* = A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 47. Szeged, 2013. 123–139. p.; Fantoly Zsanett: *Az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának büntető eljárásjogi tárgyú kiegészítései, különös tekintettel a terheltet megillető eljárási garanciákra.* In: Miskolci Jogi Szemle. 2019/2. különszám (1. kötet). 246–260. p.

5. A parlamentarizmus tartalmi ismérveinek meghatározása egyszerre könnyű és nehéz. Könnyű azért, mert a vizsgált korszakban erről – rendszerint az államhatalmi ágak megosztása vagy egymáshoz való viszonya keretében – minden alkotmányjogi tankönyv és közjogász írt, nehéz, mert a legtöbben inkább államelméleti nézetek ütköztetésével, mintsem a tételes hazai jog oldaláról közelítették meg. Az egyik legjobb példája Concha Győző munkássága.¹⁵ Ennek oka leginkább az, hogy a kérdéssel legszorosabban összefüggő intézmény, a hivatalban lévő kormány közjogi felelőssége érvényesítésére *de jure* nem, a politikai felelőssége országgyűlés általi érvényesítésére – *jogilag is* értékelhető módon – pedig talán csak kétszer került sor Magyarországon az 1848. évi III. tc. (s az 1920. évi X. tc.) időszakában. Ez utóbbira Fejérváry Géza ismert „darabontkormány”, valamint az utókor által viszonylag keveset emlegetett Khuen-Héderváry Károly első kormánya idejéből van példa. 1903-ban az egyébként sokat próbált Héderváry rövid idő után távozni kényszerült a miniszterelnöki székből, bár tényleges bizalmi szavazásra nem került sor ellene (a Szabadelvű Párt egy részéről előállt bizalomvesztés az aznapi napirendről szóló határozathozatalkor nyilvánult meg), a függetlenségi párti Kossuth Ferenc által szóvá tett személyes „vétké” sem volt súlyos, inkább politikai erélytelenségnek nevezhető az osztrákokkal szemben. Az eset egyébként 1910 januárjában majdnem megismétlődött vele, de ekkor a bizalmatlanság problémája az országgyűlés feloszlásával végződött.¹⁶ Viszont a parlamentarizmus kevésbé látványos, de kétségkívüli jele, hogy formális eljárások nélkül ugyan, de a többségi bizalom megszűnése számos miniszterelnök kormányfői megbízatásának végét eredményezte a korabeli hazai (és nyugat-európai) gyakorlatban, különösen, ha a megmutatkozó politika jelentősen elhajlott a kinevezése (megválasztása) előtt képviselt iránytól. Főként, ha az államfő is e véleményen volt. Furcsán hangzik, de ez Magyarországon még Darányi Kálmán és Imrédy Béla esetében is megmutatkozott, noha a jobbratolódás már olyan drasztikus eredményekkel járt, mint az első két zsidótörvény. Imrédy 1938 novemberében alulmaradt a házszabályok lényeges (antiparlamentáris) megszorításáról szóló javaslata feletti szavazás alkalmával, ilyesmire 1920 óta nem volt példa. Gr. Bethlen István – természetesen erőteljes eufémizmussal – meg is jegyezte: „az utolsó évtizedek legalkotmányosabb miniszterelnöke Imrédy Béla, mert, íme, ő a parlamentben bukott meg”. Ugyanakkor az igazsághoz tartozik, hogy a miniszterelnök ennek ellenére nem távozott, még három hónapig hivatalban maradt, és tovább radikalizálódott.¹⁷

A közjogi felelősség érvényesítésének törvényes módjai és jogtechnikái több típusba is sorolhatók utólag, de a formális alkalmazásuk ritkán fordult elő még Nyugat-Európában is. Az Egyesült Királyságban például az utolsó feljegyzett *impeachment*re 1848-ban került sor Lord Palmerston külügyminiszterrel szemben, de az eljárás vádemelés nélkül, már a Közösségek Házában befejeződött.¹⁸

¹⁵ Concha Győző: *Az államhatalmak megoszlásának elvei.* = Magyar Jogászegyleti Értekezések 73. Budapest, 1902. 5–48. p., *Politikai jegyzetek.* I. rész. Alkotmánytan és társadalomtan. (Jegyezte Semsey Kálmán joghallgató.) Budapest, 1893. 342–351. p., *Politika.* I. kötet. Alkotmánytan. Budapest, 1907. 297–318. p., *Újkori alkotmányok.* II. kötet. Budapest, 1888. 444–457. p., 464–487. p.; *Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában.* In: Hatvan év tudományos mozgalmi között. Összegyűjtött értekezései és bírálati, I. kötet. Budapest, 1928. 478–510. p., *Új elmélet a parlamenti intézmény bajainak orvoslására – Binding javaslatai.* In: Hatvan év tudományos mozgalmi között. Összegyűjtött értekezései és bírálati, II. kötet. Budapest, 1935. 438–464. p.

¹⁶ Kozári 2005, 168–171. p.; Heka László: *Khuen-Héderváry Károly – A meghurcolt miniszterelnök.* In: Jog–Állam–Politika. 2024/4. szám. 83–121. p.

¹⁷ Romsics Ignác: *Magyarország miniszterelnökei, 1919–1944.* In: Uő.: *A Horthy-korszak.* Válogatott tanulmányok. h.n., 2018. 179–273. p., különösen: 242–244. p.

¹⁸ *Hansard's Parliamentary Debates: Third Series, 11 Victoriae 1847–1848, Vol. XCVI.* London, 1848. cols. 1132–1242.

Végül is talán nem lesz mindenki számára meggyőző, amit írok, de a polgári korban a parlamentarizmus elsősorban „az egymás közt való megférés tudománya” volt – Pesti Sándor találó megfogalmazásában.¹⁹ Jogásként ezt azzal egészíteném ki, hogy mindenkor a klasszikus hatalmi ágak megosztásán alapuló tételes alkotmányosság tényleges rugalmassága szerint.

5. A levéltári forrásanyag deficitjéről

A doktori mű bevezetőjében írtam, hogy a kutatások bázisául szolgáló, közvetlen levéltéri iratanyag az Országos Levéltár két fondállománya (K577., K578.), de azt is jeleztem, hogy mindez messze nem jelenti a teljességet, és a kutatómunkát a jövőben folytatni szükséges; ki kell terjeszteni az egyéb olyan állományokra, amelyek tartalmazhatnak – és bizonyára tartalmaznak is – releváns dokumentumokat, mint például az igazságszolgáltatási szervezet fórumainak különböző archivált anyagai, ahogy Benke Professor Úr opponensi véleményében írta is, a Magyar Kir. Kúriától az ún. legfőbb fegyelmi bíróságon át a kir. törvényszékekig, ügyészségekig. Ez a megkezdett munka következő fázisa, folytatása lesz. A K577. iratai egyébként dobozokban, érdemi kronológiai rendezés nélkül, inkább csak lazának mondható tematikai rendben találhatók, a K578. „kronológiája” pedig a bizalmas iratok (B.i.) iktatási sorszámai szerint alakul. A jelen műben e két említett iratállományra helyeztem a hangsúlyt, ahogyan ezt a bevezetésben előre jeleztem, kisebb kiegészítésekkel. Ezek levéltári történetét és az aktuális (időközben némileg bővült) terjedelmének számítását valóban indokolt lett volna szakirodalmi szinten hivatkozni, ezt egy korábbi, önálló tanulmányomban meg is tettem, amely a 2016. évi Vladár Gábor emlékülés előadásaiból készült kötetben jelent meg.²⁰

A Benke Professor Úr által is említett K800. állomány részbeni feldolgozása után kellett úgy döntenem, hogy annak bemutatása már nem kerül a bíráló alatt álló könyvbe, mivel mennyisége alapján így lényegesen meghaladta volna az értekezésre irányadó terjedelmet. Ugyanakkor igen fontos, de mégis elkülönülő részét képezi a témának, mivel a szombathelyi Igazságügyminisztérium 1945. évi iratait tartalmazza, s bár a hivatalos megjelölés szerint kiküldetések, németországi értesítések és jelentések találhatók benne, ennél lényegesen többről van szó. Az iratanyag jellege is eltér a többiétől, több ezer rövid iratról van itt szó, főleg a háború állásáról, a várható németországi hivatali kitelepülésről. A könyv címébe az „1944/45” csupán azért került mégis bele, mert az 1944 decemberében szombathelyi székhelyűvé vált Igazságügyminisztérium továbbra is következetesen viselte a „Magyar Királyi” jelzőt a nevében, így az elnevezésben ez különböztette meg az ideiglenes nemzeti kormány Valentiny Ágoston vezette debreceni szakminisztériumától. Az elnevezés fontossága azóta, hogy Igazságügyi és Rendészeti, valamint Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumunk is volt már 2006 és 2014 között, jelentőséggel bír, ahogy arra Földi Professor Úr is felhívta a figyelmet. A 646/1945. I.M.E. számú irat szintén a szóban lévő fondból való, a fond megjelölése valóban kimaradt a lábjegyzetből. Készséggel elismerem, hogy a K800. állomány mellőzését legalább egy jegyzetben indokolnom kellett volna az olvasó számára.

¹⁹ Pesti Sándor: *Az újkori magyar parlament*. Budapest, 2002. 41. p.

²⁰ Bognár Iván: *Igazságügyminisztériumi levéltár. Repertórium*. = Levéltári leltárak 17. Budapest, 1962. 13. p.; Gyenesei József: *A magyar levéltári szervezet 1956-ban*. In: Levéltári Szemle. 2006/3. szám. 16–24. p., különösen: 20–22. p.; Sölch Miklós: *A Magyar Országos Levéltár 1956-ban*. Beszélgetés Pap Gábornéval, a Magyar Országos Levéltár nyugalmazott fősztályvezetőjével. In: Levéltári Szemle. 2006/3. szám. 50–53. p.; Antal Tamás: *A Magyar Királyi Igazságügyminisztérium Vladár Gábor megbízatása idején*. In: Jogalkotás és kodifikátorok (Vladár Gábor emlékülés). Szerk.: Révész Béla. = Lectiones Iuridicae 15. Szeged, 2016. 47–54. p.

Az ún. zsidótörvényekkel, az izraeliták jogfosztásával és deportálásával kapcsolatos érdemi ügyek – bár bizonyosan voltak – a vizsgált levéltári állományokban nem maradtak fenn. A 141. és 172. oldalon írtam is arról a kevésről, amit találtam, ez itt azzal egészíthető ki, hogy található még – nem több, mint – utalás arra, hogy a zsidók állampolgári ügyeiben némely ügyvédek „tiltott utakon” szereztek be okiratokat, s ez az Igazságügyminisztérium tudomására jutott (K578, B.i. 1264.), valamint 1944 őszéről, hogy egy, a „zsidókérdés végleges rendezésére vonatkozó gyakorlati kézikönyv” megjelentetését tervezték, de erről sincs érdemi adatom (K577, 3. d., A20 1928, 1944.). Így nem csupán az opponenseim hiányolják az informatív adatokat olyan lényeges kérdésekről, mint az igazságügyi minisztériumi részvétel a hazai zsidótörvények megalkotásában, végrehajtásában, netalán a Holokauszt eseményeiben, hanem jómagam is. Az mindenképpen megemlíthető ugyanis, hogy például az első „zsidótörvény”, az 1938: XV. tc. javaslatát Darányi Kálmán miniszterelnök és Mikecz Ödön igazságügy-miniszter nyújtotta be 1938. április 8-án, a másodikát (1939: IV. tc.) Imrédy Béla miniszterelnök és Tasnádi Nagy András 1938. december 23-án, a harmadikát (1941: XV. tc.) és az izraelita ügyvédekre, ügyvédjelöltekre s az ügyvédi önkormányzatokra [...] vonatkozó 1941: XIII. tc.-ét pedig Radocsay László 1941. június 11-én.

6. A szerkezeti és szerkesztési elvekről, a koncepció problémáiról

1. A kidolgozás módszertanát és a pontos, előzetes kijelölését tekintve, amelyet Benke Professzor Úr részben hiányolt, a közigazgatás-történet, elsősorban a szervezettörténet alapján törekedtem elindulni és haladni a források mennyisége, tartalma és a terjedelem engedte keretek között. Ezen belül különítettem el azokat a témaköröket, amelyek a forrásaimból tartalmilag és kronológiailag egymáshoz illeszthetők voltak, s amelyeket (és ezt az irányvonalat) a bevezetésben előre jeleztem, illetve a téziszfüzetben előre ki is jelöltem. Ennek legfőbb indoka, hogy az alkotmány- és jogtörténet művelőjeként másra, mint intézménytörténetre nem vállalkozhattam (pl. politika- vagy szellemtörténetre), így az olyan fogalmak elméleti elemzése, mint a parlamentarizmus vagy a jogállam nem került a könyvbe, csak a gyakorlati meg- vagy meg nem valósulásuk annak alapján, amit a hazai tudományos vagy közfelfogás a korban kialakított. Az opponensek által joggal érzett logikai hiányok, a szisztematikusságot megtörő egyenetlenségek mindennek a szükségszerű, tartok tőle, el nem kerülhető következményei. Ez az igazságügyi szervezet történetét kutatók számára már-már megszokott körülménnyé mondható, az utóbbi évtizedben ezek a kutatások és a résztvevők az OBH Ráth Györgyről elnevezett bíróságtörténeti és hagyományápolási pályázati rendszere, valamint a Kúrián 2021-től működő Werbőczy István Országbírói Kutatóintézet által örvendetesen meg is szaporodtak.

2. A kodifikációk és a kapcsolódó jogalkotástörténet összefoglalása részint szintén a szervezeti (személyi, bizottsági) keretek mentén történt. Erre nézve sajnos alig maradt eddig nem ismert érdemi irat az általam vizsgált fondokban. Az opponensek által felvetett kérdés lényege: miért került be a műbe, ha nem tartalmaz olyan novumokat, forrásokat, mint a következő fejezet? Az észrevétel helyénvaló, ugyanakkor létezett egy másik szempont is, amelyet fegyelembe kellett vennem: nevezetesen, hogy az igazságügyi kodifikációk nem mellőzhetők egyetlen olyan műből sem, amelyik az igazságügyi igazgatás legfelsőbb szintű szerve történetének megrajzolására törekszik, még ha ezt csak hiányosan tudja is megtenni. A kodifikációs tevékenység annyira elválaszthatatlan az Igazságügyminisztérium polgári kori, főként dualizmuskori történetétől, hogy annak teljes mellőzése nézetem szerint súlyosabb hiányosságot eredményezett volna, mint az összefoglalásának ilyen beemelése. Törekedtem

arra, hogy a logikai alapot itt is érvényesítsem: ezért foglalkoztam e fejezetben is – ahol lehetett – a jogszabályi eredmények mellett a bizottsági-szervezési kérdésekkel.

3. A miniszteri életrajzok valóban nem teljes körűek, de az, hogy mind a közel ötven érintett férfiú életútját bemutassam, s ezáltal mintegy vitae-műfajban, az ezen keresztül írt intézménytörténet formájában dolgozzam ki a témát, bevallottan nem volt szándékom. Azt azonban informatívnak és tanulságosnak véltem, ha a legmeghatározóbb személyeket nem csak nevükkel és egy felsorolásban említem, hanem a szakmai pályájukat prozopográfiaszerűen, röviden összefoglalom az olvasó számára, mivel az egyes szakminiszterek életrajzait tartalmazó kiadvány létezése számomra nem ismert, de a felvetés időszerű: egy ilyen – és a minisztériumi apparátus archontológiájának – létrehozása a jövőre nézve nagyon is indokolt lenne, ahogy azt Stipta Professzor Úr is írta. Teljes mértékben igaza van Professzor Úrnak abban is, hogy voltak olyan igazságügy-miniszterek, akik mindkét csoportban elhelyezhetők, erre a legszembetűnőbb példa valóban Szilágyi Dezső, a bírálói véleményben idézett Szilágyi–Csemegi vitán kívüli indokokból is. Miután éveken keresztül tanulmányoztam Szilágyi munkásságát, közreadtam a hallgatóinak fennmaradt jegyzetei alapján rekonstruált, 1874 és 1889 között tartott, több mint négyszáz oldalnyi főkéllégiumi előadását is (Politikai jegyzetek: a kormányzati politika alaki része; Politikai jegyzetek: alkotmányi államjog; Büntetőjog),²¹ végül a „jogtudós” miniszterek közé soroltam a lánglelkű jogászt. Lényegesen több volt ő, mint országgyűlési debatter vagy, ahogy a kortársai gr. Csáky Albin nyomán tréfásan nevezték, a „nagy cséplőgép”.

4. A belső szervezet struktúrájának terjedelmes bemutatására azért került sor, mert az az évtizedek alatt számos alkalommal változott, tehát egyetlen állapot kiválasztása eltorzította volna a valós képet, ugyanakkor egy célzottan közigazgatás-történeti műben a szervezet nem mellőzhető. Ebben azonban nem annyira az ügyosztályok száma, elnevezése lényeges vagy kifejező, hiszen azok bármikor cserélhető elnevezések, hanem a hozzájuk rendelt ügykörök adnak számukra közigazgatásilag releváns tartalmat és sokszínűséget.²² A gyakorlatuk viszont – természetesen annyira, amennyire az elsődleges forrásokból megtudható – a III. fejezetbe került, így egyúttal arra utóbb már nem kellett kitérnem, hogy az éppen hivatkozott ügyosztály mit jelentett, mivel foglalkozott. A szervezet és hatáskörök ilyenén változásainak összegyűjtése egyébként nem volt olyan egyszerű, mivel csak fél évszázad *Igazságügyi Közlönyeiből* lehetett – visszafelé haladva – elvégezni.

5. A dualizmuskori joganyag, a jogi és szervezeti hagyományok Horthy-korszakban való továbbélése az egyik vezérfonala a műnek. A II. és III. fejezet és a záró összefoglalás is éppen annak a konkrét igazgatási, jogalkotási területeken, példákon való, tematizált bemutatására irányult, hogy – az 1918–19. évi forradalmakat és az 1944. évet kivéve – a két nagy belső korszak politikátörténetileg jól elkülönül ugyan, de alkotmány- és jogtörténeti szempontból nagyon is továbbélése az utóbbi az előbbinek – azt megváltoztatva, amit a területi, belpolitikai, nemzetközi, gazdasági változások vagy kényszerpályák szükségessé, talán elkerülhetlenné tettek. E cél elérésének sikerességét bírálóim eltérően ítélték meg: Benke és Stipta Professzor Úr az egyéni és eredeti eredmények között pozitívan ki is emelték, Földi Professzor Úr azonban ennek reflektálását általában hiányolta.

²¹ Antal Tamás: *Szilágyi Dezső és műve.* = Jogtörténeti Tár 4. Szeged, 2016. 111–542. p.; *Szilágyi Dezső politikai előadásai a budapesti egyetemen (1874–1889).* In: Jogtudományi Közlöny. 2020/5. szám. 209–215. p.

²² Vö. Révész Béla (szerk.): *Iratok az Igazságügyi Minisztérium történetéből, 1944–1990.* I. kötet: 1944–1956. Budapest, 2016. 23–37. p.; Révész Béla: *Az Igazságügyi Minisztérium története (1944–1990). A pártirányítás évtizedei.* Budapest, 2018. 32–46. p.

6. Az egyes alfejezetekben a szöveg belső, lényegében további alpontokra való tagolásának elmaradására nézve készséggel elfogadom a bírálatot, azokkal helyenként szerkezetileg és vizuálisan is jobban elválaszthatók lettek volna a belső résztémák.

7. A felhasznált szakirodalom hiányosságairól

A bírált könyv 2022 elején készült el és tavasszal jelent meg, a szakirodalom gyűjtése 2021 nyarán fejeződött be, így az éppen akkor vagy utána megjelent művekre valóban nem található benne hivatkozás. A *Portrék a Magyar Tudományos Akadémia tagjairól* című prozopográfiai könyvsorozat első kötete például 2021. évi kiadású, a negyedik kötete pedig 2025-ben jelent meg elektronikusan; az utóbbiban magam is közreműködtem szerzőként. Benke Professor Úr említi bírálatában, hogy 270 felhasznált szerzői mű szerepel az irodalomjegyzékben, ebből 14 önhivatkozás, amelyek a kapcsolódó vagy résztémákban keletkezett publikációimat jelenítik meg.

A lábjegyzetekben „CSIZMADIA 1983” formában szereplő rövidítés és hivatkozott mű a feloldásában – a könyv irodalomjegyzékében – sajnálatosan „CSÁNK 1983”-ra változott, noha a kéziratban még jól szerepelt (ma már nem tudom megmondani, miként történhetett), a hozzá kapcsolt mű azonban az irodalomjegyzékben is helyesen lett megjelölve (Csizmadia Andor: *A kormányzás egyes kérdései a felszabadulás előtt*. Budapest, 1983.)

Opponenseim közül különösen Földi Professor Úr mutatott rá hivatkozási deficitre a szakirodalmi háttérrel illetően. Általában szeretném megnyugtató bírálatomat, hogy a hiányolt irodalmak túlnyomó része nem került el a figyelmemet, illetve nem hiányzik az ismereteimből, annak ellenére sem, hogy a lábjegyzetekbe és az irodalomjegyzékbe végül nem kerültek be. (Magam is megfogalmaztam erre nézve önkritikát, amikor a kész könyvet immár materiális formában a kezembe vettem.) Ezek közül e helyen kettőt szeretnék kiemelni:

Juhász Nagy Sándor kéthónapos minisztersége (1919) kapcsán néhai mesterem, Ruszoly József: *Három borsodi örökhagyó* (Miskolc, 1992.) című művére azért nem hivatkoztam, mert abban mindössze egyetlen adat szerepel csak róla, érintőlegesen a Zsedényi Béláról írt életrajzban, de nem az általam említett tevékenységével, hanem azzal kapcsolatban, hogy 1944. december 21-én az ideiglenes nemzetgyűlés elnökévé – amelynek tagja a Debreceni Nemzeti Bizottság elnökeként lett – nem őt választották (120. p., 205. p.).

Bölgny József több kiadást (^{1,2}1978, ³1987, ⁴1992, ⁵2004, ⁶2020) megélt, folytatólagosan – elhunytá után Hubai László által – aktualizált, klasszikus művét (*Magyarország kormányai*) is felhasználtam természetesen, az igazságügy-miniszterek jegyzékét e nélkül nem is lehetett volna összeállítani.

Ugyanakkor köszönetet mondok opponenseimnek azért, hogy felhívták a figyelmem olyan művekre is, amelyekkel tovább bővíthetők az ismereteim.

8. Egyéb bírálói észrevételekről

1. A címválasztást részben már érintettem. Bírálóim említették, hogy azt pontosabban kellett volna a tartalomhoz illeszteni. Ezzel a típusú dilemmával, úgy vélem, mindenki szembe nézett már. Stipta Professor Úr találóan fogalmazott: a cím „csaknem teljesíthetetlen ígéretet tartalmaz”. Mindezt újra átgondolva, egyetértek azzal, hogy egy alcím – amely tartalmaz utalást a közigazgatás-történetre s a kidolgozás „fejezetességére” – elejét vehette volna a problémának.

2. A Németország („Harmadik Birodalom”) és a negatív tartalmú visszaható hatály tilalma negligálása tekintetében arra utalok, hogy ennek mintegy elvi jelentősége is volt, hiszen Hitler

birodalmi kancellárrá történt kinevezése után az első és egyértelmű jogi támadásnak a demokratikus intézmények ellen – az alkotmány 48. cikkelyén alapuló szükségrendeleteken kívül – az utókor által csak „Lex van der Lubbe”-ként emlegetett törvény tekinthető, amellyel 1933 márciusában a német büntető törvénykönyvet visszaható hatállyal módosították, halálbüntetésre súlyosbítva a gyújtogatás miatt kiszabható legsúlyosabb szankciót, méghozzá kifejezetten az 1933. január 30. és február 27. (a *Reichstag* székházának felgyújtása) közötti időszakra. Vagyis törvényi szinten törték át az alkotmány 116. cikkelyében a visszaható hatály illetén alkalmazására kimondott tilalmat. Mi több, ezzel egyidőben az új Birodalmi Gyűlés elfogadta az első ún. felhatalmazási törvényt is (*Ermächtigungsgesetz*, hivatalos címe: *Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich*), miáltal a birodalmi kormányt feljogosította akár törvényi szintű jogalkotásra is.²³ Különösen Paul von Hindenburg elnök másfél évvel későbbi elhunya után, oda hivatkozva már bármilyen tartalmú jogszabály kibocsátható volt. Kezdetben létezett ellenállás mind a minisztériumokban, mind a bíróságokon (a lipcsei „*Reichstag-per*” is ezt mutatta), de a hagyományos minisztériumi rendszer megszüntetésével és az ún. birodalmi hivatalok megszervezésével, valamint a nemzetiszocialista népbíróságok felállításával ez szervezetileg megtört. Mindenesetre Németországban a weimari kori „jogbiztonságot” egyre inkább az „állambiztonság” elve váltotta fel, amiről előadásaiban olykor még az általam idézett náci jogászideológus, Hans Frank is – sajátos módon! – sajnálkozóan szólt – erre Hamza Gábor Professor Úr hívta fel a figyelmet egyik tanulmányában.²⁴

3. Magyarországon a költségvetési év számítása 1914. július 1. és 1939. június 30. között tért el a naptári évtől, vagyis a számadási időszak július 1-jétől a következő év június 30. napjáig terjedt (1913: XXVI. tc., 1939: VII. tc.).

4. A Földi Professor Úr által tett, több említett jogtudós akadémiai tagsága feltüntetésére vagy annak egzakt megjelölésére (levelező, rendes, tiszteleti tag), illetve az életrajzaik hivatkozására vonatkozó észrevételt a jövőre nézve készséggel megfogadom. Schwarz Gusztáv vezetéknevéből a „Szászy” előtagot a szövegben (67. p.) végül azért mellőztem, mert ott a polgári törvénykönyvet előkészítő, 1896 és 1900 között működött bizottság tevékenységével kapcsolatban említettem meg, s az életrajza szerint ekkor még nem használta a „Szászy” előnevet, hanem csak 1911-től, amikor az uralkodó a részére nemesi címet adományozott.²⁵ Erre azonban valóban célszerű lett volna felhívni az olvasó figyelmét egy lábjegyzetben vagy a névmutatóban.

5. Benke Professor Úrnak a doktori műben és a tézisfüzetben írt megállapításaimmal kapcsolatban kifejtett elgondolkodtató reflexióit, részletes érveléseit (pl. a történetírói hermeneutikai szubjektívizmus és a forrásalapú objektivitás alapos összevetését, a Dilthey-idézet kritikáját, Bibó Istvántól az igazságügy-miniszteri véleményezést) szintén köszönöm, azok megfogalmazása és jövőbeni figyelembe vétele feltétlenül indokolt.

Természetes dolog, hogy olykor bírálóim sem voltak mindenben egy véleményen. Külön is köszönöm nekik a számos tudományos felvetést, együtt gondolkodást, amelyek mentén a

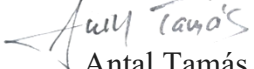
²³ Willoweit-Seif 2003, 652. p., 789. p.

²⁴ Hamza Gábor: *A „Harmadik Birodalom” eszméje a német filozófiai, irodalmi és politikai gondolkodásban a XX. században*. In: Állam- és Jogtudomány. 1999/3–4. szám. 349–370. p., ide különösen: 355. p. Vö. Gábor Hamza: *The Idea of the „Third Reich” in the German Legal, Philosophical and Political Thinking in the 20th Century*. In: Acta Juridica Hungarica. 2001/1–2. szám. 91–101. p.

²⁵ Hamza Gábor: *Szászy-Schwarz Gusztáv*. In: Magyar jogtudósok. Második kötet. Szerk.: Prof. Dr. Hamza Gábor. Budapest, 2001. 71–82. p, ide különösen: 74. p.

megkezdett munka folytatandó. Azt hiszem, azok kifejtése, megválaszolása egy újabb kötetet is megtölt majd tartalommal.

Szeged, 2026. január 15.

Antal Tamás